

การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค an analytical Study in Epistemology the Vimuttimac scripture

พระอธิการทรงภพ ขนดีพโล (วงโรสง)^๑

พระยุทธนา อธิจิตโต, ดร.^๒

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค มีวัตถุประสงค์การวิจัย ๓ ประการ คือ (๑) แนวคิดญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท (๒) แนวคิดญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค และ (๓) วิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค ผลการศึกษาพบว่า

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นระบบความคิดที่มุ่งทำลายความไม่รู้ (อวิชชา) สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด และทำความรู้จัก (วิชชา) ให้เกิดขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงความเห็น (ทิฏฐิ) และพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ ตามความเป็นจริง ลักษณะที่แท้จริงตามหลักไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงและไร้ตัวตน เกิดจากเหตุปัจจัย ไม่ใช่เกิดขึ้นเอง ปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตเรียกว่า สมณะ สามารถนำไปสู่การละกิเลส เช่น รากะ เป็นต้นได้ และพัฒนาปัญญาเรียกว่า วิปัสสนา ทำให้ละอวิชชา คือความไม่รู้เสียได้

คัมภีร์วิมุตติมรรคนั้นอยู่ในฝ่ายของอภัยคีรีวิหาร จัดเป็นคัมภีร์อรรถกถาชนิดปกรณ์พิเศษที่อธิบายเรื่องไตรสิกขาได้ชัดเจน วิมุตติ หมายความว่า ความหลุดพ้น มรรค ก็แปลว่า หนทางเพื่อ ความหลุดพ้นจากกิเลส ท่านอุปติสสะ ได้อธิบายไว้ว่า วิมุตติมรรคเป็นหนทางแห่งความหลุดพ้น โดยอาศัยพื้นฐาน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา คัมภีร์เล่มนี้แบ่งออกเป็น ๑๒ บท

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค วิเคราะห์ได้ว่าบ่อเกิดแห่งความรู้ ญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค เกิดจากความสงสัยใฝ่รู้แล้วพัฒนาตัวเองด้วยศีล สมาธิ และปัญญา โดยธรรมชาติของความรู้มี ๑๒ ปริเฉท ความสมเหตุสมผลของความรู้ เกิดจากกระบวนการเรียนรู้โดยผ่านผัสสะ คือ ฟัง คิด ภาวนา ส่วนการตัดสิ้นความรู้ พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางหลักไว้ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยหลักการคิดแบบเหตุผล (เหตุปัจจัย) และประสบการณ์ได้จากการปฏิบัติ ความรู้ที่

^๑ นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

^๒ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

ผ่านกระบวนการคิดและปฏิบัติแล้วเกิดเข้าใจความจริงอย่างถึมั่นเป็นไม่ปรຸงแต่ง เป็นไปตามเหตุปัจจัย มีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไม่มีตัวตน จนหลุดพ้นจากสมมติทั้งปวง จึงจัดเป็นความรู้ที่ถูกต้อง และเป็นความจริงสูงสุด คือ นิพพาน

คำสำคัญ : ญาณวิทยา, คัมภีร์วิมุตติมรรค

Abstract

This thesis The purpose of this study is to study the concept of epistemology. There are three research objectives: (1) the epistemology of Theravada Buddhist philosophy; (2) the epistemology of the scriptures, and (3) the epistemological concept of the fielder. The study indicated that

Epistemology or Theory of Knowledge in Theravada Buddhist Philosophy It is the system of thought that destroys ignorance (ignorance). The main cause of death is death and the enlightenment (enlightenment) occurs by changing the viewpoint (knowledge) and developing knowledge and understanding. real The true nature of the Trinity is that it is infinitely changeable and ethereal. Cause Not happen The wisdom that comes from practicing the mental training is called tranquility. It can lead to passions such as sensuality, etc., and develops wisdom called vipassana. It is ignorance.

It was in the department of Enkhid Khirikham. A special type of commentary book. It is clear that liberation means liberation, which means that the path to liberation from the passion. Field liberation is a way of emancipation. It is based on the precept of meditation. The book is divided into 12 chapters.

Analyze the concept of epistemology in the liberal arts. The epistemology of epistemological knowledge in the scriptures. Developed by the precepts of concentration and wisdom, by the nature of knowledge there are twelve verses, the rationality of knowledge. The process of learning through the mind is listening, thinking, and judging. Theravada Buddhist philosophy is based on the use of wisdom, based on rational thinking (causal factors) and experience gained from practice. The knowledge that comes through this process of thinking and practice is born of the

truth as it is not flavored. Follow the factors. Have not Change all the time And intangible I'm from the assumption. This is the correct knowledge. And the highest truth is Nirvana.

Keywords : Episemlogy, Vimutimac scpicture

๑. บทนำ

แนวคิดเรื่อง “ญาณวิทยา” ในพุทธปรัชญาเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงแสวงหาความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเป็นเบื้องต้นโดยเสด็จออกบรรพชาแล้วศึกษาในสำนักของ ตาบสและทรมานพระองค์ด้วยวิธีการต่างๆ ตามความเชื่อของคนในยุคนั้น^๓พระองค์ บำเพ็ญสมณะโดยวิธีกำหนดลมหายใจ (อานาปานสติ) เป็นอารมณ์จนได้บรรลุรูปฌาน ๔ แล้วใช้เวลานั้นเป็นพื้นฐาน เจริญขึ้นสู่วิปัสสนา เมื่อถึงยามต้นทรงบรรลุรูปเพนิวาสนาสติญาณ คือสามารถระลึกชาติหนหลังได้ เมื่อถึงยามกลางทรงบรรลุจตุปปาตญาณ คือสามารถหยั่งรู้การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ใน ๓๑ ภูมิ พิจารณาสังขารคือรูปธรรมนามธรรมว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทรงพิจารณา ปัจจัยการ แห่งปฏิจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม ปัญญาอันเกิดจากการภาวนา (วิปัสสนาญาณ) จึงเกิดขึ้น เป็นลำดับ^๔

คัมภีร์วิมุตติมรรค จัดเป็นวรรณคดีบาลีประเภทปกรณ์พิเศษที่อธิบายไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นวิมุตติมรรค ทางแห่งความหลุดพ้น^๕ เป็นคู่มือสำหรับศึกษา หลักคำสอนพุทธ ปรัชญา และปฏิบัติธรรม โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วนใช้ไตรสิกขาเป็นกรอบ อธิบายไว้ตาม ประเด็นดังต่อไปนี้ ๑) เนื้อหาศีล ได้นำเสนอพรรณาน้ำเนื้อความเนื้อหาวาดด้วยศีล โดยท่านจัดไว้ใน ๒ ปริเฉท คือ ศีลปริเฉท และ ธุดงค์ปริเฉท ๒) เนื้อหาสมาธิ ได้จัดเนื้อหาสมาธิในคัมภีร์วิมุตติมรรค นำเสนอเนื้อหาทั้งหมด ๖ ปริเฉท คือ สมาธิปริเฉท กัลยาณมิตรปริเฉท จริยาปริเฉท กัมมัฏฐาน นารัมมณปริเฉท กัมมัฏฐานปริเฉท และอภิญาปริเฉท ๓) เนื้อหาปัญญา ได้จัดเนื้อหาด้าน ปัญญาในคัมภีร์วิมุตติมรรค โดยนำเสนอเนื้อหาทั้งหมด ๓ ปริเฉท คือ ปัญญาปริเฉท อุปายปริเฉท สัจจปริเฉท^๖ จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงเห็นได้ว่าคัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ ได้ใช้ไตรสิกขาเป็นกรอบคือ ศีล

^๓ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๑-๓๗๒/๔๐๕-๔๐๗.

^๔อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๕๔/๓๖-๓๗.

^๕ พระอุปติสสเถระ. **วิมุตติมรรค** แปลโดย พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๖.

^๖พระมหาสยาม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, **วิทยานพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๗-๑๒๔.

สมาธิ และปัญญา เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า สมถกัมมัฏฐานเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ทางแห่งความหลุดพ้น^๗

ดังนั้น ด้วยเหตุผลนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษากระบวนการพัฒนาความรู้ในเรื่องที่เป็นญาณวิทยาและเรื่องวิมุตติมรรค ว่ามีความเป็นมาและความหมายมีความหมายว่าอย่างไรบ่อเกิดแห่งความรู้นี้มาจากไหน ธรรมชาติแห่งความรู้นั้นเป็นแบบใด ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้ นั้นเป็นอย่างไร และเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ เอาอะไรมาวัด จะเป็นทฤษฎีความรู้จริงหรือไม่ และมี ความเหมือนกันและความต่างกันอย่างไบบ้าง ดังนั้น จึงทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะศึกษาศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ลำดับสืบไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาเรื่องแนวคิดญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาเรื่องแนวคิดญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนในการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจาก เอกสารข้อมูลปฐมภูมิ ผู้วิจัยได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๔, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙.

๒. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจาก เอกสารข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์เอกสาร ข้อมูล ทั้งที่เป็นหนังสือ คือ พระไตรปิฎก วิทยานิพนธ์ งานวิจัย ตำราวิชาการ บทความต่างๆ ค้นหาจากอินเทอร์เน็ต ที่มีข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องแนวคิดญาณวิทยาทั่วไปกับเรื่องวิมุตติมรรคในพุทธปรัชญาเถรวาท

๔. สรุปผลการวิจัย

^๗อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑/๒, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑/๒.

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นระบบความคิดที่มุ่งทำลายความไม่รู้ (อวิชชา) ซึ่งถือว่าเปนสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเวียนวาย ตาย เกิด และทำความรู้งง(วิชชา) ให้เกิดขึ้น โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงความเห็น (ทิฏฐิ) และพัฒนาไปจนเปนความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริงในที่สุด กล่าวคือ ธรรมชาติความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมุ่งมองทุกอย่างตามเป็นจริง ให้เห็นลักษณะที่แท้จริงตามหลักไตรลักษณ์คือ ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงและไรตัวตน และเข้าใจทุกอย่างเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่ใช่เกิดขึ้นเอง ฉะนั้น เมื่อไรเหตุปัจจัย ทุกสิ่งยอมเกิดขึ้นไม่ได้ รวมทั้งเข้าใจสมมติที่ถูกบัญญัติขึ้นแทนความรู้ที่อธิบายถึงความจริงในแง่ต่าง ๆ เพื่อไม่ให้ยึดติดกับหลักการจนกลายเป็นความงมงายแต่ต้องอาศัยการแยกแยะด้วยปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม ตามวิธีการพัฒนาจิตที่เรียกว่าสมณะ และพัฒนาปัญญาที่เรียกว่า วิปัสสนา สมณะสามารถนำไปสู่การละกิเลส เช่น รากะเปนต์ันใด ในขณะที่วิปัสสนาสามารถทำให้ละอวิชชาคือความไม่รู้เสียได้ หากความรู้ที่ผ่านกระบวนการคิดและปฏิบัติแล้วเกิดเข้าใจความจริงอย่างที่มีนเป้น ไม่ปร่งแต่ ึ่งไปไปตามเหตุปัจจัย มีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไม่มีตัวตน จนหลุดพ้นจากสมมติทั้งปวง จึงจัดเปนความรู้ที่ถูกต้องและเปนความจริงสูงสุด คือ นิพพาน

แนวคิดญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค หมายถึง ปกรณวิเสส อธิบายศีลสมาธิ ปัญญา เช่นเดียวกันกับ พระอุปติสสเถระแห่งสำนักอภัยคีรีวิหาร เปนผู้รจนารขึ้น ประมาณป.ศ. ๖๐๙ ได้แก่ ความเย็น ความดี ความเลิศ การกระทำ ปกติ และสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข หรือหมายถึงศีระะ ความเย็น และสันติ คัมภีร์วิมุตติมรรคนั้นอยู่ในฝ่ายของอภัยคีรีวิหาร จัดเปนคัมภีร์อรรถกถาชนิดปกรณพิเศษ ที่อธิบายเรื่องไตรสิกขาได้ชัดเจน ไม่แตกต่างกับวิสุทธิมรรค เพราะวิมุตติมรรคเปนคู่มือสำหรับศึกษาปฏิบัติธรรม ซึ่งแต่งก่อนคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่รวมสมัยกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่เปนคูแขงของคัมภีร์วิมุตติมรรค รจนาโดยพระอุปติสสเถระแห่งอภัยคีรีวิหาร รจนาไวเปนภาษาบาลีแต่ตนฉบับภาษาบาลีสู่สูญหายไปยังเหลือแต่ตนฉบับภาษาจีน

การแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค ในศิลปรีเจทนั้น เปนการแต่งแบบถามตอบและเปนการถามตอบแบบต่อเนื่องกันไป ตามเนื้อหาที่ยังไม่ชัดเจน แต่งไปตามลำดับของเนื้อหาที่มีความสำคัญก่อนหลัง ได้อธิบายทุกคำทุกศัพท์ที่เปนคำหรือศัพท์ที่ยาก และคำหรือศัพท์ที่ผู้อ่านที่ยังไม่มีความคุ้นเคย และไม่เข้าใจ ก็อธิบายได้ชัดเจนดี เมื่อเห็นวาทขอความหรือเนื้อหาตอนใดยังมีเนื้อหาที่ยังไม่จบและยังไม่ชัดเจน และเนื้อความอื่นที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ สามารถสนับสนุนให้เนื้อความตอนนั้น ๆ ได้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น ก็จะนำมาอธิบายประกอบเพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาและลักษณะการแต่งที่เขาใจงายและชัดเจนเช่นนี้ ซึ่งเปนการ แต่งที่มีความเหมาะสมกับชาวบาน ผู้ที่มีพื้นฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนาไม่มากนัก คัมภีร์วิมุตติมรรคแบ่งโครงสร้างทางเนื้อออกเป้น ๑๒ บท เรียกว่า “ปริจเจท” คือ ๑) นิทานกถา เป็นต้น

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในคัมภีร์วิมุตติมรรค มีประเด็นวิเคราะห์ ๔ ประเด็น พบว่า

(๑) **วิเคราะห์บ่อเกิดแห่งความรู้** ญาณวิทยาทั่วไปกล่าวว่าบ่อเกิดของความรู้เกิดจากความสงสัยใฝ่รู้แล้วพัฒนาตัวเองมาตามลำดับจนเกิดเจาลัทธิและสำนักปรัชญาต่างๆ มากมาย แต่เมื่อประมวลแล้วบ่อเกิดของความรู้ตามทรรศนะของญาณวิทยาทั่วไปมี ๓ กลุ่มคือ กลุ่มเหตุผลนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม และกลุ่มอชฌัตติกญาณนิยม ส่วนวิมุตติมรรค ความรู้ที่ได้พัฒนามาจากหลักปัญญา ๓ ประการได้แก่ (๑) สุตมยปัญญา ความรู้อันเกิดจากการฟัง (๒) จินตามยปัญญาความรู้อันเกิดจากการครุ่นคิดด้วยเหตุผล (๓) ภวานามยปัญญา ความรู้แท้จริงอันเกิดจากจิตที่บริสุทธิ์

(๒) **วิเคราะห์ธรรมชาติแห่งความรู้** ญาณวิทยามีลักษณะเหมือนกับจิตวิทยา (ว่าด้วยการรับรู้) ประการหนึ่งคือ เป็นศาสตร์ที่ไม่พูดถึงหน้าที่ของความรู้ ฉะนั้นจึงทำหน้าที่ไม่เหมือนกับตรรกศาสตร์ (ว่าด้วยความจริงของความรู้) สารสำคัญของญาณวิทยาก็คือ ศึกษาเรื่องกำเนิดความรู้ เนื้อหาของญาณวิทยาก็คือ การศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการ วิธีการ วัตถุประสงค์ ลักษณะ เงื่อนไข ความมีเหตุผล และความคลาดเคลื่อนของความรู้ วิมุตติมรรค ส่วนธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมิ่งค์ประกอบที่เป็นเครื่องตัดสินที่สำคัญคือสัมมาทิฐิ ความรู้อันใดจะถูกต้องหรือผิดพลาด สัมมาทิฐิจจะเป็นตัวชี้วัด กล่าวคือความรู้อันใดเมื่อนำไปประพฤติปฏิบัติแล้วทำให้ชีวิตมีความสุขในปัจจุบันและสามารถพัฒนาให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ ความรู้อันนั้นจัดว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง

(๓) **วิเคราะห์ความสมเหตุ สมผลแห่งความรู้** ญาณวิทยา ด้านความสมเหตุสมผลของความรู้ ญาณวิทยาทั่วไปกล่าวว่า ความสมเหตุสมผลของความรู้คือความเข้าใจถูกต้องโดยปราศจากข้อขัดแย้งอันตั้งอยู่บนพื้นฐานหลัก ๓ ประการคือ มีทฤษฎีถูกต้อง ปฏิบัติตามได้จริง และเมื่อปฏิบัติตามแล้วต้องเกิดผลได้จริงโดยอิงทฤษฎีความจริง ๓ ทฤษฎี ได้แก่ สมณัย สหนัย และปฏิบัตินิยม ความสมเหตุสมผลของความรู้เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงซึ่งเป็นสัญญาชั้นพิเศษเป็นความรู้ที่อยู่เหนือระดับสามัญธรรมดาในที่นี้ได้แก่โลกุตตรปัญญา ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้กล่าวถึงความสมเหตุ สมผลก็ต่อเมื่อเราได้ปฏิบัติ เช่น เรื่องการเจริญอานาปานสติ และอนุสสติความระลึกได้และความระลึกโดยชอบ ความที่จิตสงบนิ่งอยู่ในสตินี้เป็นปัจจุภูมิจานของอานาปานสติการทำสัญญาเกี่ยวกับลมหายใจเข้าออกให้เกิดขึ้นที่จะหลุดพ้นได้

(๔) **วิเคราะห์เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้** ญาณวิทยาเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย (เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์) นิโรธ (ความดับทุกข์) และมรรค (ทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์) ความสมเหตุสมผลของความรู้ เกิดจากกระบวนการเรียนรู้โดยผ่านผัสสะ คือ ฟัง คิด ภavana ส่วนการตัดสินความรู้ พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางหลักไว้ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยหลักการคิดแบบเหตุผล (เหตุปัจจัย) และประสบการณ์ได้จากการปฏิบัติ ความรู้ที่ผ่านกระบวนการคิดและปฏิบัติแล้วเกิดเข้าใจความจริงอย่างที่มันเป็นไม่ปรุงแต่ง เป็นไปตามเหตุ

ปัจจัย มีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไม่มีตัวตน จนหลุดพ้นจากสมมติทั้งปวง จึงจัดเป็นความรู้ที่ถูกต้อง และเป็นความจริงสูงสุด คือ นิพพาน

๖. ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

โดยธรรมชาติของความรู้มี ๑๒ ประเภท ความสมเหตุสมผลของความรู้ เกิดจากกระบวนการเรียนรู้โดยผ่านผัสสะ คือ ฟัง คิด ภาวนา ส่วนการตัดสินใจความรู้ พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางหลักไว้ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยหลักการคิดแบบเหตุผล (เหตุปัจจัย) และประสบการณ์ได้จากการปฏิบัติ ความรู้ที่ผ่านกระบวนการคิดและปฏิบัติแล้วเกิดเข้าใจความจริงอย่างที่มีนเป็นไม่ปรุงแต่ง เป็นไปตามเหตุปัจจัย มีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไม่มีตัวตน จนหลุดพ้นจากสมมติทั้งปวง จึงจัดเป็นความรู้ที่ถูกต้อง และเป็นความจริงสูงสุด คือ นิพพาน จากการศึกษาทำให้ผู้วิจัยได้ทราบแนวทางปฏิบัติจากแนวคิดญาณวิทยาและแนวคิดวิมุตติมรรคอันจะเป็นประโยชน์ทางด้านวิชาการและผู้สนใจได้นำไปประพฤติปฏิบัติตามอย่างถูกต้อง

๒. ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรมีการศึกษาญาณวิทยากับคัมภีร์วิสุทธิมรรคในพุทธปรัชญาเถรวาท
๒. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบญาณวิทยาในวิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรคในพุทธปรัชญาเถรวาท
๓. ควรมีการศึกษาแนวทางปฏิบัติตามคัมภีร์วิมุตติมรรคและสภาพการแก้ไขปัญหาของคนในสังคมไทย

บรรณานุกรม

- บุญมีแทนแก้ว. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔.
- พระมหาสยาม ราชวัตร. “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.
- พระอุปติสสเถระ. **วิมุตติมรรค** แปลโดย พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย .**พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก** ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.
- _____.**พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.